

KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARININ İXRAC STRUKTURUNUN FORMALAŞDIRILMASININ ƏSAS AMİLLƏRİ

Yusif Axundov,

“Prime Cotton” şirkətinin satış şöbəsinin rəisi,
ARKTN-nin Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin dissertantı

e-mail: yusif@axundov.com

<https://doi.org/10.30546/2706-7858.8.1.2025.036>

UOT: 338.43, 339.5

Xülasə. Məqalədə respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunun formalaşmasına təsir edən əsas amillər geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Araşdırmada ixrac strukturunun iqtisadi, texnoloji, siyasi və institusional amillərlə bağlı inkişaf dinamikası nəzərdən keçirilmiş və Azərbaycanın ixrac potensialının artırılması üçün praktik tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Məqalənin əsas məqsədlərindən biri ixracın şaxələndirilməsi, yeni bazarlara çıxış imkanlarının yaradılması və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin gücləndirilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı, iqtisadi inkişaf, ixracın şaxələndirilməsi, dövlət dəstəyi, innovativ texnologiyalar.

Key words: export of agricultural products, economic development, export diversification, government support, innovative technologies.

Ключевые слова: экспорт сельскохозяйственной продукции, экономическое развитие, диверсификация экспорта, государственная поддержка, инновационные технологии.

Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunun təkmilləşdirilməsi müasir dövrün aktual iqtisadi çağırışlarından biridir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı, xüsusilə aqrar sahənin ixrac potensialının artırılması ölkənin iqtisadi dayanıqlılığını gücləndirən əsas faktorlardan hesab olunur. Bu kontekstdə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artırılması, məhsul müxtəlifliyinin genişləndirilməsi və yeni bazarlara çıxış imkanlarının yaradılması prioritet istiqamətlər kimi müəyyənləşdirilir. Mövcud iqtisadi şəraitdə ixrac strukturunun inkişafı üçün təkcə məhsul istehsalının artırılması kifayət deyil, həm

də müasir logistika, texnoloji yeniliklər və effektiv dövlət siyasəti vacib rol oynayır.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektoru iqtisadiyyatın əsas sütunlarından biri olmaqla, ixrac potensialını artıraraq iqtisadi diversifikasiyaya və dayanıqlı inkişafına mühüm töhfələr verir. Azərbaycanda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların miqdarı 2023-cü ilin məlumatına əsasən, 47.800 km² və ya bütün ərazinin təqribən 55%-ni təşkil edir [1]. Əsas kənd təsərrüfatı məhsulları arasında pambıq, üzüm, meyvələr, tərəvəzlər, buğda və çay kimi məhsullar yer alır [1]. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektorunda ixrac strukturunun formalaşdırılmasına təsir edən

amillərin təhlili bu sahədə mövcud potensialın daha səmərəli istifadəsinə imkan verir. İxracın inkişafında iqtisadi, texnoloji, siyasi və institusional amillər mühüm rol oynayır. Bu amillərin hər biri kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, daşınması və xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsində spesifik təsirə malikdir. Tədqiqatın əsas məqsədi bu amillərin kompleks təhlilini aparmaq, ixrac strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün effektiv strategiyalar hazırlamaq və dayanıqlı kənd təsərrüfatı ixrac modelinin formalaşdırılmasına töhfə verməkdir.

1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunun nəzəri aspektləri

1.1. İxrac strukturunun formalaşdırılması üzrə nəzəri yanaşmalar

İxrac strukturunun formalaşdırılmasına dair nəzəri yanaşmalar beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinə əsaslanaraq bir neçə əsas model üzrə tədqiq edilir. Bu yanaşmalar arasında ən çox tətbiq olunanlardan biri qravitasiya modelidir. Qravitasiya modelinə əsasən, iki ölkə arasındakı ticarət həcmi onların iqtisadi gücünə (ÜDM) və coğrafi məsafələrinə tərs mütənəsib olaraq müəyyən edilir. Araşdırmalar göstərir ki, idxalçı ölkələrin ÜDM-i, ölkələr arasındakı məsafə, ümumi dil və azad ticarət sazişləri kimi amillər ixracın formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır [2].

“Müqayisəli üstünlük” nəzəriyyəsi iqtisadiyyatın klassik nəzəriyyələrinin əsas sütunlarından biri hesab olunur. Bu nəzəriyyə David Ricardo tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onun əsas ideyası ondan ibarətdir ki, hər bir ölkə özünün nisbətən daha səmərəli istehsal edə bildiyi məhsulları ixrac etməlidir. Bu yanaşma ölkələrin resurslarının effektiv istifadəsinə və ümumi iqtisadi rifahın artmasına şərait yaradır. “Müqayisəli üstünlük” nəzəriyyəsi göstərir ki, bir ölkə müəyyən bir məhsulu digər ölkədən daha aşağı alternativ xərcə istehsal edə bilirsə, həmin məhsulun istehsalına və ixracına yönəlmək iqtisadi cəhətdən daha sərfəlidir. Bu nəzəriyyə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strategiyasının formalaşdırılmasında əsaslı rol oynaya bilər, çünki bu yanaşma ölkənin unikal iqlim və torpaq resurslarından optimal istifadəni təşviq edir [3].

“Heckscher-Ohlin” modeli isə beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsində faktor bolluğu nəzəriyyəsi

kimi tanınır. Bu modelə görə, ölkələr əsasən özündə bol olan istehsal faktorlarına (torpaq, əmək, kapital və s.) əsaslanaraq məhsulları istehsal və ixrac edirlər. Məsələn, əgər bir ölkədə torpaq resursları bol və ucuzdursa, həmin ölkə daha çox kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac edəcək. Eyni şəkildə əmək resursları bol olan ölkələr əməktutumlu məhsulların istehsalında və ixracında üstünlük qazanırlar. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunun formalaşdırılmasında bu model əhəmiyyətli yer tutur, çünki ölkə torpaq və əmək resursları baxımından zəngindir və bu, kənd təsərrüfatı sektorunda ixrac potensialının artırılması üçün əlverişli imkanlar yaradır [4]. Bütün bu nəzəri yanaşmalar respublikamızın kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunun təhlilində tətbiq edilərək, ixrac potensialının artırılması və diversifikasiyası istiqamətində praktiki tövsiyələr üçün əsas yaradır.

1.2. İxracın şaxələndirilməsinin iqtisadi inkişafda rolu

İxracın şaxələndirilməsi iqtisadi inkişafın dayanıqlılığını təmin edən əsas amillərdən biridir. Bu proses ölkənin iqtisadiyyatının bir neçə əsas məhsul və ya sektordan asılılığının azaldılmasını təmin etməklə bərabər, iqtisadi sabitliyi və dayanıqlılığını artırır. Şaxələndirilmiş ixrac strukturu xarici bazarlarda risklərin azaldılmasına və iqtisadiyyatın daha geniş spektrdə inkişafına şərait yaradır [5].

Bir ölkənin ixracının şaxələndirilməsi məhsul müxtəlifliyinin artırılması ilə yanaşı, yeni bazarlara çıxışı da təmin edir. Bu yanaşma iqtisadiyyatın daha elastik olmasına kömək edir və global bazarlardakı dəyişikliklərə daha sürətli uyğunlaşmanı mümkün edir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sahəsində ixracın şaxələndirilməsi kənd yerlərində məşğulluğun artırılması və regionların iqtisadi infrastrukturunun inkişafı baxımından mühüm rol oynayır [6].

İxracın şaxələndirilməsi, həm də texnoloji inkişafa təkan verir. Müxtəlif məhsul və xidmətlərin ixracı yeni texnologiyaların tətbiqini zəruri edir və bu, nəticə etibarilə ölkənin ümumi məhsuldarlığını artırır. Bu proses Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və qablaşdırılması sahələrində yeni innovativ texnologiyaların tətbiqini təşviq edir [7]. Bundan əlavə,

ixracın şaxələndirilməsi iqtisadi artımın daha bərabər paylanmasına da töhfə verir. Müxtəlif sahələrdə ixracın artırılması regionlar arasında iqtisadi fərqləri azaldır və ölkənin ümumi rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracında şaxələndirmə kənd yerlərində sosial-iqtisadi şəraitin yaxşılaşdırılmasına da xidmət edir [8]. Nəhayət, ixracın şaxələndirilməsi beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına kömək edir. Müxtəlif məhsul və bazarlarla işləmək ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrini genişləndirir və onun global iqtisadi sistemdə mövqeyini gücləndirir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sahəsində bu potensialdan istifadə edərək yeni bazarlara çıxış imkanlarını inkişaf etdirmək mümkündür [9].

2. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturu

2.1. Tarixi inkişaf mərhələləri

Respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunun tarixi inkişaf mərhələləri bir neçə əsas dövrə bölünə bilər. Sovet İttifaqı dövründə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı ixracı əsasən mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma çərçivəsində həyata keçirilirdi. Bu dövrdə pambıq, tütün, üzüm və meyvə kimi məhsullar əsas kənd təsərrüfatı məhsulları olaraq ön plana çıxırdı və ixrac əsasən ittifaqdaxili bazarlara yönəldilmişdir.

1991-ci ildə müstəqillik qazanıldıqdan sonra Azərbaycanın kənd təsərrüfatı ixracında yeni mərhələ başladı. Keçid dövrünün çətinlikləri və iqtisadi qeyri-sabitlik kənd təsərrüfatı sektoruna da təsir etdi. 1990-cı illərin sonlarında aparılan torpaq islahatları aqrar sektorda köklü dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu islahatlar nəticəsində kolxoz və sovxoz sistemi ləğv edildi, torpaqlar fərdi mülkiyyətə verildi və kənd təsərrüfatında yeni sahibkarlıq formalarının yaranmasına şərait yaradıldı [10]. Belə ki, torpaq islahatları kənd təsərrüfatı istehsalının artırılması və ixrac potensialının formalaşdırılmasına təkan verdi, həmçinin kənd yerlərində məşğulluğun artmasına və torpaqdan daha səmərəli istifadəyə imkan yaratdı.

2000-ci illərdən başlayaraq, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı ixracı daha dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Bu dövrdə ölkənin iqtisadi sabitliyi və dövlətin aqrar sektora yönəldiyi investisiyalar ixracın genişlənməsinə şə-

rait yaratdı. Məsələn, 2005-2015-ci illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac dəyəri 320 milyon ABŞ dollarından 510 milyon ABŞ dollarına yüksəldi. Bu isə illik orta artım tempinin 4,8% təşkil etdiyini göstərir [1]. Xüsusilə fındıq, nar, xurma, alma kimi məhsulların ixracı artdı və yeni bazarlara çıxış imkanları genişləndi. Bu məhsullar arasında fındığın ixracı həmin dövrdə 150 milyon ABŞ dollarına qədər yüksəldi ki, bu da kənd təsərrüfatı ixracında əsas gəlir mənbələrindən birinə çevrildi [11].

2015-ci ildən sonra neft qiymətlərindəki kəskin eniş Azərbaycanı qeyri-neft sektorunun, xüsusilə kənd təsərrüfatının inkişafına daha çox diqqət yetirməyə vadar etdi. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” və “Azərbaycan 2030: Milli İnkişaf Prioritetləri” kimi strateji sənədlər çərçivəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının şaxələndirilməsi və artırılması üçün müxtəlif proqramlar həyata keçirildi. Son illərdə isə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı ixracı daha çox rəqəmsallaşma, logistika infrastrukturunun inkişafı və innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə xarakterizə olunur. 2018-2022-ci illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac dəyəri 530 milyon ABŞ dollarından 655 milyon ABŞ dollarına yüksəlmiş, illik orta ixrac artım tempi isə təxminən 5,6% təşkil etmişdir [1]. Əsas ixrac məhsulları arasında fındıq, nar, alma, pomidor və xurma kimi məhsullar üstünlük təşkil edir. Bu dəyişikliklər kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunda keyfiyyət və coğrafi müxtəlifliyi artırmışdır [12].

2.2. Əsas ixrac məhsulları və bazarlar

Son illərdə Azərbaycanın aqrar məhsullarının ixracına dair tendensiyalar sürətli inkişafı müşahidə olunur. İxrac olunan məhsulların çeşidinin artması və yeni bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi bu tendensiyaların əsas göstəricilərindəndir. 2019-2023-cü illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac dəyəri 540 milyon ABŞ dollarından 670 milyon ABŞ dollarına yüksəlmişdir ki, bu da illik orta artım tempinin 5,3% olduğunu göstərir [1]. Fındıq, nar, alma, pomidor və xurma kimi məhsulların ixracı bu dövrdə xüsusi artım göstərmişdir. Eyni zamanda ixracın coğrafi müxtəlifliyi də artır, Azərbaycan məhsulları artıq Avropa, Asiya və Yaxın Şərq bazarlarında geniş yer tutur.

Fındıq ixracı Azərbaycanın kənd təsərrüfatı ixracında mühüm rol oynayır. 2022-ci ildə fındıq ixracı 150 milyon ABŞ dollarına çatmışdır ki, bu da ümumi kənd təsərrüfatı ixracının təxminən 23%-ni təşkil edir. Fındıq, əsasən Avropa İttifaqı ölkələri, xüsusilə İtaliya və Almaniya bazarlarına ixrac olunur. Nar ixracında da əhəmiyyətli artım müşahidə edilmişdir. 2018-ci ildə nar ixracı 50 milyon ABŞ dolları olduğu halda, 2022-ci ildə bu rəqəm 85 milyon ABŞ dollarına yüksəlmişdir. Azərbaycanın narı əsasən, Rusiya, Ukrayna və Orta Asiya ölkələrinə ixrac edilir [13].

Pomidor ixracı kənd təsərrüfatı ixracında sürətli artım göstərən məhsullardan biridir. 2019-cu ildə pomidor ixracı 180 milyon ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Bu məhsul əsasən Rusiya bazarına ixrac edilir. Azərbaycan pomidorunun keyfiyyəti və dad xüsusiyyətləri ilə tanınır. Son illərdə xurma ixracı da artan tendensiya göstərmişdir. 2018-ci ildə xurma ixracı 35 milyon ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, 2022-ci ildə bu rəqəm 55 milyon ABŞ dollarına qədər artmışdır. Əsas bazarlar arasında Rusiya, BƏƏ və Qazaxıstan ön plana çıxır [13].

Xarici ticarət sazişləri Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialının genişləndirilməsində mühüm rol oynayır. Bu sazişlər ixracatçılar üçün daha əlverişli ticarət şəraiti yaradır, gömrük rüsumlarının azaldılması və logistika xərclərinin optimallaşdırılması kimi üstünlükləri təmin edir. Məsələn, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə bağlanmış ticarət sazişləri çərçivəsində Azərbaycan məhsullarının Rusiya, Qazaxıstan və digər ölkələrin bazarlarına çıxışı asanlaşmışdır. Bu sazişlər ixracın dayanıqlılığını artırmaqla yanaşı, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələrini də möhkəmləndirir.

2.3. İxrac həcmi, dinamikası və trendlər

İxrac dinamikasına nəzər saldıqda, məhsulların bazara şaxələndirilməsi tendensiyasının artdığı müşahidə edilir. Əgər əvvəlki illərdə ixrac əsasən, Rusiya bazarına yönəldilmişdirsə, hazırda Azərbaycan məhsulları Avropa, Yaxın Şərq və Asiya bazarlarına da çıxış əldə etmişdir. Bu, məhsul keyfiyyətinin artırılması, sertifikatlaşdırma və logistika imkanlarının genişləndirilməsi ilə bağlı islahatların nəticəsidir [14].

İxrac artımına təsir edən mühüm amillərdən biri də dövlət tərəfindən ixracın təşviqi mexa-

nizmlərinin tətbiqidir. Bu çərçivədə ixracatçılara maliyyə dəstəyi, vergidən azadolma və ticarət missiyalarının təşkili və s. kimi tədbirlər görülür. Bu təşəbbüslər Azərbaycanın aqrar məhsullarının rəqabət qabiliyyətini artırır və yeni bazarlara çıxışı asanlaşdırır. Gələcək perspektivdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı ixracının daha da artacağı gözlənilir [13]. Xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, innovativ məhsulların istehsalı və dayanıqlı kənd təsərrüfatı praktikasının genişləndirilməsi ixracın davamlı inkişafını təmin edəcək əsas trendlərdən biri olacaqdır [15].

3. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracına təsir edən əsas amillər

İqtisadi amillər

İqtisadi amillər kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunun formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu amillər arasında Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM), inflyasiya səviyyəsi, valyuta məzənnəsinin dəyişiklikləri, xarici investisiyaların həcmi və ticarət balansı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Artan iqtisadi fəaliyyət kənd təsərrüfatında innovativ texnologiyaların tətbiqini sürətləndirir və ixrac bazarlarında rəqabət qabiliyyətini gücləndirir. Bundan əlavə, stabil və davamlı iqtisadi artım fermerlər üçün maliyyə resurslarına daha asan çıxış təmin edir ki, bu da onların istehsal və ixrac imkanlarını genişləndirir.

ÜDM və valyuta məzənnəsinin dəyişməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracında mühüm rol oynayan makroiqtisadi amillərdir. ÜDM artımı ölkənin iqtisadi potensialını əks etdirir və istehsal həcmi artmasına, nəticədə ixrac imkanlarının genişləndirilməsinə səbəb olur. Yüksək ÜDM ölkənin daxili bazarını gücləndirməklə yanaşı, ixracatçılara da daha çox investisiya və istehsal imkanları yaradır [16]. Azərbaycanın ÜDM artımı kənd təsərrüfatı sektoruna sərmayələrin artmasına, yeni texnologiyaların tətbiqinə və ixrac yönümlü istehsal proseslərinin inkişafına təkan vermişdir. Məsələn, 2020-ci ildə Azərbaycanda ÜDM artımı kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac həcminə müsbət təsir göstərmişdir. Həmin il kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac dəyəri əvvəlki illə müqayisədə 5,6% artaraq 570 milyon ABŞ dollarına çatmışdır. Bu artım əsasən, fındıq, pomidor və alma kimi məhsulların ixrac potensialının genişlənməsi ilə bağlı olmuşdur. Eyni

zamanda milli valyutanın məzənnəsindəki sabitlik ixracatçıların xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini qoruyub saxlamağa imkan yaratmışdır.

Valyuta məzənnəsinin dəyişməsi isə ixracatçılar üçün ikiqat təsirə malikdir. Güclü və sabit valyuta ixracatçılar üçün riskləri azaldır və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırır. Lakin milli valyutanın dəyər itirməsi ixracın qısamüddətli dövrdə daha sərfəli olmasına şərait yarada bilər, çünki məhsulların qiymətləri xarici bazarlarda daha rəqabətqabiliyyətli olur [17]. Azərbaycanın son illərdəki məzənnə dəyişiklikləri kənd təsərrüfatı ixracında müəyyən dalğalanmalara səbəb olmuşdur ki, bu da ixracatçıların valyuta risklərinə qarşı daha çevik strategiyalar inkişaf etdirmələrini zəruri etmişdir. Bundan əlavə, ÜDM artımı və valyuta məzənnəsinin dəyişməsi xarici ticarət balansına da birbaşa təsir göstərir. Yüksək iqtisadi artım ixracı stimullaşdırır və xarici ticarət balansının müsbət istiqamətdə inkişafına töhfə verir. Valyuta məzənnəsindəki dəyişikliklər isə ixracatçılar üçün qiymət strategiyalarının optimallaşdırılmasını və yeni bazar imkanlarının qiymətləndirilməsini zəruri edir. Azərbaycanın ixrac siyasətində bu amillərin nəzərə alınması iqtisadi dayanıqlığın və rəqabət qabiliyyətinin qorunmasına kömək edir. Digər iqtisadi amillər arasında investisiya və krediti qeyd etmək olar. İnvestisiyalar infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, texnologiyaların yenilənməsi və yeni istehsal sahələrinin yaradılması üçün əsas maliyyə mənbəyi kimi çıxış edir. Azərbaycanda kənd təsərrüfatına qoyulan investisiyalar emal müəssisələrinin modernləşdirilməsi və məhsul keyfiyyətinin artırılması istiqamətində mühüm təsir göstərmişdir. Məsələn, 2022-ci ildə kənd təsərrüfatı sektoruna yatırılan investisiyalar əvvəlki illə müqayisədə 8% artaraq 1,2 milyard manat səviyyəsinə çatmışdır ki, bu da ixracın həcminə müsbət təsir göstərmişdir [18]. Kreditləşmə də kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafında vacib mexanizmdir. Fermerlər və aqrar müəssisələr kreditlər vasitəsilə istehsal texnikası, gübrələr, toxumlar və digər istehsal vasitələri əldə edə bilirlər. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən kredit təşkilatları və dövlət tərəfindən təmin edilən güzəştli kreditlər ixrac yönümlü istehsalın artırılmasına şərait yaradır. Məsələn, Aqrar Kredit və

İnkişaf Agentliyi tərəfindən 2021-ci ildə 150 milyon manatdan çox güzəştli kredit ayrılmışdır ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal və ixrac potensialının genişləndirilməsinə kömək etmişdir [19].

İnvestisiya və kreditləşmə imkanlarının genişləndirilməsi ixrac potensialının artırılması üçün davamlı dəstək təmin edir. Davamlı investisiyalar aqrar sahədə məhsuldarlığın artmasına, yeni texnologiyaların tətbiqinə və ixrac bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin güclənməsinə səbəb olur, eyni zamanda fermerlər üçün maliyyə resurslarına asan çıxış, onların istehsal və ixrac fəaliyyətlərini genişləndirmək üçün əlavə imkanlar yaradır. Bu da Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının beynəlxalq bazarlarda daha güclü mövqeyə sahib olmasına şərait yaradır.

Texnologiya və innovasiya amilləri

Dünyada kənd təsərrüfatında innovasiya və rəqəmsallaşma sahəsində tətbiq edilən texnologiyalar məhsuldarlığın artırılması, resurslardan daha səmərəli istifadə və ixrac potensialının genişləndirilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Bu texnologiyalar arasında ağıllı suvarma sistemləri, peyk müşahidə texnologiyaları, dronlar, avtomatlaşdırılmış texnika və rəqəmsal fermer platformaları ön plana çıxır. Eyni zamanda bu texnologiyalar sayəsində fermerlər məhsul dövriyyəsini izləyə, torpaq analizləri apara və məhsul itkisini minimuma endirə bilirlər. Rəqəmsallaşma, həmçinin kənd təsərrüfatında logistika və ticarət zəncirinin səmərəliliyini artırır, məhsulların daha sürətli və keyfiyyətli şəkildə bazara çıxarılmasını təmin edir.

Aparıcı ölkələr arasında Niderland kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqində lider mövqedədir. Niderlandın kənd təsərrüfatı sahəsində istifadə etdiyi yüksək texnologiyalı istixana sistemləri dünya miqyasında tanınır. Bu sistemlər su və gübrənin dəqiq idarə olunmasını təmin edərək məhsuldarlığı artırır və ekoloji davamlılığı qoruyur. Eyni zamanda Niderland rəqəmsal kənd təsərrüfatı platformaları vasitəsilə fermerlərə əkin planlaşdırması və bazar analizləri aparmaqda kömək edir ki, bu da ixrac strategiyalarının daha effektiv qurulmasına şərait yaradır [20].

Kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqində digər bir nümunə isə İsraildir. İsrail kənd

təsərrüfatında su resurslarının idarə olunması sahəsində dünya lideridir. Burada tətbiq edilən damcı suvarma texnologiyası məhsul itkisini minimuma endirir və suyun istifadəsində maksimum səmərəlilik təmin edir. İsrail, həmçinin kənd təsərrüfatı robotları və avtomatlaşdırılmış məhsul yığımı texnologiyalarını inkişaf etdirərək əmək xərclərini azaldır və məhsulun keyfiyyətini artırır. Bu texnologiyalar sayəsində İsrail kənd təsərrüfatı məhsullarını dünyanın müxtəlif bazarlarına ixrac edərək yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik olur [21].

Azərbaycanda müasir texnologiyaların tətbiqi kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinin və məhsuldarlığının artırılmasına, istehsal proseslərinin optimallaşdırılmasına və ixrac potensialının gücləndirilməsinə şərait yaradır. Burada rəqəmsallaşmanı xüsusən vurğulamaq lazımdır: onun vasitəsilə ağıllı kənd təsərrüfatı texnologiyaları və dron texnologiyaları tətbiq edilərək sahənin effektivliyi artırılır. Bu texnologiyalar vasitəsilə məhsul monitorinqi, suvarma sistemlərinin optimallaşdırılması və xəstəliklərin vaxtında aşkarlanması mümkün olur ki, bu da məhsul itkisini minimuma endirir və ixrac üçün daha yüksəkkeyfiyyətli məhsulların əldə edilməsinə imkan yaradır [15].

Innovasiya amilləri kənd təsərrüfatı sahəsində yeni məhsul çeşidlərinin yaradılması, yeni bazar tələblərinə uyğunlaşma və beynəlxalq standartlara cavab verən məhsul istehsalı üçün vacibdir. Son illər Azərbaycanda aqro-texnoloji startaplar və innovativ aqrar mərkəzlərinin yaradılması bu sahədə müsbət dinamikanın göstəricisidir. Innovativ texnologiyalar yalnız məhsul istehsalı sahəsində deyil, həmçinin emal, qablaşdırma və logistika proseslərində də tətbiq edilir ki, bu da ixrac dəyər zəncirinin bütün mərhələlərində səmərəliliyi artırır. Bundan əlavə, dövlətin kənd təsərrüfatında innovasiyaların inkişafına yönəltiyi siyasət və proqramlar da bu prosesə mühüm töhfə verir. Aqrar sahədə tədqiqat və işləmə (R&D) layihələrinin dəstəklənməsi, aqrar texnologiyaların tətbiqi üçün güzəştli kreditlər və investisiya təşviqləri innovativ yanaşmaların genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Məsələn, Azərbaycanda kənd təsərrüfatında tətbiq olunan ağıllı suvarma sistemləri məhsuldarlığın artmasına və su ehtiyatlarından

daha səmərəli istifadəyə imkan yaratmışdır. Bu texnologiya, xüsusilə pomidor və xiyar kimi suya tələbatı yüksək olan məhsulların keyfiyyətini və ixrac həcmi artırmışdır. Digər bir nümunə isə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsində innovativ qablaşdırma texnologiyalarının tətbiqidir ki, bu da meyvə və tərəvəzlərin daha uzun müddət təzə qalmasını təmin edərək ixrac bazarlarında rəqabət qabiliyyətini artırmışdır. Bu amillər Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırır və ixracın coğrafi və məhsulun şaxələndirilməsinə mühüm təsir göstərir.

İqlim və ekoloji amillər

İqlim dəyişikliyi, xüsusilə temperaturun artması, su resurslarının azalması və ekstremal hava hadisələrinin tezliyinin artması kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcminə və keyfiyyətinə birbaşa təsir edir. Bu amillər məhsuldarlığın azalmasına, xəstəlik və zərərvericilərin yayılmasına səbəb ola bilər ki, bu da ixrac potensialını zəiflədir. Azərbaycanda iqlim dəyişikliyi əsasən, su qıtlığı və torpağın degradasiyası kimi problemlərlə müşahidə olunur ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal və ixracında əlavə çətinliklər yaradır.

Statistik məlumatlara əsasən, 2018-2022-ci illər ərzində Azərbaycanda quraqlığın kənd təsərrüfatına təsiri artaraq 12%-dən 22%-ə yüksəlmişdir. Eyni dövrdə daşqınların təsiri 5%-dən 9%-ə çatmış, orta temperatur anomaliyaları isə 1,2°C-dən 2,0°C-yə qədər artmışdır. Bu amillər nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracında 25 milyon ABŞ dollarından 45 milyon ABŞ dollarına qədər itkilər qeydə alınmışdır. Bu statistika göstərir ki, iqlim dəyişiklikləri ixrac potensialına ciddi təsir göstərir və iqlimədavamlı istehsal metodlarının tətbiqi ilə bu təsirləri minimuma endirmək vacibdir [1; 22; 23].

Buna baxmayaraq, iqlim dəyişikliklərinə adaptasiya strategiyaları kənd təsərrüfatı sektorunun dayanıqlılığını artırmağa kömək edə bilər. Suya qənaət edən suvarma texnologiyalarının tətbiqi, quraqlığadavamlı bitki sortlarının becərilməsi və torpaq eroziyasına qarşı mübarizə tədbirləri məhsuldarlığın sabitliyini təmin etməyə kömək edir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı siyasətində bu cür adaptasiya strategiyaları xüsusi yer tutur, çünki iqlimədavamlı istehsal me-

todları ixrac potensialını qorumağa və artırmağa imkan verir.

Dünya üzrə aparıcı ölkələr bu sahədə müxtəlif təcrübələr qazanmışdır. Məsələn, Avstraliya kənd təsərrüfatı sektorunda iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmaq üçün qabaqcıl tədqiqat və işləmə layihələrinə sərmayə qoyur. Onlar su resurslarından daha səmərəli istifadə edən sistemlər, torpağın keyfiyyətini yaxşılaşdıran metodlar və iqlimə davamlı məhsul növləri üzərində çalışırlar. Eyni şəkildə Niderland istixana texnologiyaları və hidroponik sistemlər vasitəsilə iqlim dəyişikliklərinin təsirini minimuma endirir və ixrac bazarlarında mövqeyini gücləndirir.

Ekoloji amillər, xüsusilə torpaq və su resurslarının qorunması kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracında mühüm rol oynayır. Ekoloji davamlılıq prinsiplərinin tətbiqi ixrac üçün sertifikatlaşdırma və beynəlxalq standartlara uyğunluq baxımından üstünlük yaradır. Bu, Azərbaycanın ixrac məhsullarının beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırır və yeni bazarlara çıxış imkanlarını genişləndirir. Nəticə etibarilə iqlim və ekoloji amillərin kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracına təsirini minimuma endirmək üçün davamlı kənd təsərrüfatı metodlarının inkişaf etdirilməsi və tətbiqi vacibdir. Azərbaycanda bu istiqamətdə müxtəlif adaptasiya strategiyaları həyata keçirilir. Məsələn, suya qənaət edən müasir suvarma sistemləri, xüsusilə damcı suvarma texnologiyaları geniş tətbiq olunur. Bu texnologiya torpağın rütubətini optimallaşdırmaqla su resurslarından daha səmərəli istifadəni təmin edir və quraqlığın təsirlərini azaldır [24]. Bundan əlavə, iqlim dəyişikliklərinə qarşı davamlı kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsi də ön plana çıxır. Azərbaycan kənd təsərrüfatında quraqlığa, duzluluğa və zərərvericilərə davamlı olan yeni bitki sortlarının tətbiqinə böyük diqqət yetirir. Bu strategiya məhsuldarlığı sabit saxlamaqla yanaşı, ixrac üçün daha keyfiyyətli və dayanıqlı məhsulların əldə edilməsinə şərait yaradır. Nəhayət, ekoloji monitoring və məlumatların rəqəmsallaşdırılması kimi adaptasiya tədbirləri də iqlim risklərinin idarə olunmasında mühüm rol oynayır. İqlim və torpaq monitoring sistemləri vasitəsilə fermerlərə real vaxtda məlumatlar təqdim olunur, bu da onları iqlim dəyişikliklərinə daha çevik

reaksiya verməyə və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialını qorumağa kömək edir. Bu yanaşma yalnız ekosistemin qorunmasına deyil, həm də kənd təsərrüfatı sektorunun iqtisadi sabitliyinə və ixrac potensialının artırılmasına töhfə verir [25].

İnfrastruktur və logistika amilləri

İnfrastruktur və logistika amilləri kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialını müəyyən edən əsas amillərdəndir. Effektiv nəqliyyat infrastrukturunu məhsulların istehsal məntəqələrindən ixrac bazarlarına səmərəli şəkildə çatdırılmasına imkan verir. Son illərdə Azərbaycanın logistika infrastrukturunu mühüm inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu və digər nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycanın tranzit imkanlarını artıraraq ixrac prosesinin sürətləndirilməsinə və logistika xərclərinin azalmasına şərait yaratmışdır. 2022-ci ildə Azərbaycanın nəqliyyat və logistika sektoruna yatırılan investisiyalar 1,5 milyard ABŞ dollarına çatmışdır ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 10% artım deməkdir. Həmin il ixracın 65%-i, məhz bu nəqliyyat dəhlizləri vasitəsilə həyata keçirilmişdir [26]. Bu statistika göstərir ki, infrastrukturun inkişafı ixrac həcmünün artmasına və nəqliyyat xərclərinin optimallaşdırılmasına mühüm töhfə verir.

Logistikanın səmərəliliyi yalnız nəqliyyat vasitələrinin inkişafı ilə deyil, həm də saxlama və qablaşdırma infrastrukturunun mövcudluğu ilə bağlıdır. Məhsulların keyfiyyətini qorumaq və beynəlxalq bazarlara uyğunlaşdırmaq üçün müasir anbar sistemləri və soyuducu logistik mərkəzlərin yaradılması vacibdir. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üçün xüsusi logistika parklarının inkişaf etdirilməsi məhsulların saxlanma müddətini uzadaraq, onların ixrac keyfiyyətini artırmışdır. Son illərdə istifadəyə verilmiş əsas logistika mərkəzlərinə Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı, Sumqayıt Logistika Parkı və Ələt Azad İqtisadi Zonası daxildir. Bu mərkəzlər məhsulların daha sürətli və təhlükəsiz daşınmasını təmin etməklə yanaşı, saxlanma və qablaşdırma infrastrukturunun inkişafına da töhfə vermişdir. Həmçinin Şəmkir, Yevlax, Xaçmaz, Yalama və digər müasir aqroparklar kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ixracı üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Bu

aqroparklar sayəsində məhsul istehsalından tutmuş ixrac prosesinə qədər bütün mərhələlər daha effektiv şəkildə həyata keçirilir. 2022-ci ilədək respublikanın 32 rayonu üzrə 239,3 min hektar ərazidə ümumi layihə dəyəri 2,4 milyard manat olan 51 aqropark və iri fermer təsərrüfatı yaradılıb. Bunlardan 34-ü bitkiçilik, 14-ü bitkiçilik və heyvandarlıq, 1-i heyvandarlıq fəaliyyəti, 2-si isə çeşidləmə-qablaşdırma, emal və logistika sahələri üzrə ixtisaslaşıb. 2022-ci ilədək aqroparklara 1,4 milyard manat özəl investisiya qoyulub. Aqroparklar digər kənd təsərrüfatı müəssisələri kimi vergi güzəştlərindən, subsidiyalardan, güzəştli kredit və lizinqdən yararlanırlar. Bundan əlavə, dövlət tərəfindən digər dəstək tədbirləri də görülür. Belə ki, investisiya təşviqi sənədi almış 27 aqroparkdan 26-na texnika, texnoloji avadanlıqlar və qurğuların idxalına görə 43,9 milyon manat dəyərində güzəşt tətbiq olunub, 25 aqroparkın yaradılması və ya fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün 184,2 milyon manat güzəştli kredit verilib [27]. Yeni logistik və saxlanma infrastrukturunun sayəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı 2020-ci ildən 2023-cü ilədək 25% artım göstərmişdir [1]. Bu artım məhsulların daşınma müddətinin azalması, saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması və ixrac xərclərinin optimallaşdırılması ilə izah olunur.

Beynəlxalq ticarət şəbəkələrinə inteqrasiya Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunda mühüm rol oynayır. Avropa İttifaqı, Asiya və Yaxın Şərq bazarlarına çıxış üçün səmərəli logistika marşrutlarının inkişafı ixracatçılar üçün yeni imkanlar yaradır. Bu baxımdan Azərbaycanın “Orta Dəhliz” kimi tanınan Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi vasitəsilə müxtəlif regionlara çıxış imkanları ixrac həcmi- nin artmasına töhfə verir. Logistika və infrastrukturun təkmilləşdirilməsi təkcə məhsulların fiziki daşınması ilə məhdudlaşmır. Eyni zamanda rəqəmsal logistika texnologiyalarının tətbiqi, təchizat zənciri idarəetməsi və elektron ticarət platformalarının inkişafı ixrac proseslərini daha çevik və effektiv edir. Azərbaycanın bu istiqamətdə atdığı addımlar, xüsusilə gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və “yaşıl dəhliz” sistemlərinin tətbiqi ixracın sürətini artıraraq biznes mühitini yaxşılaşdırmışdır. Nəticə olaraq infrastruktur və logistika amillərinin inkişafı kənd

təsərrüfatı məhsullarının beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün vacibdir.

Siyasi və institusional amillər

Respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair dövlət siyasəti, xüsusilə “Azərbaycan Respublikasında “kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” çərçivəsində həyata keçirilir. Bu sənəd kənd təsərrüfatının rəqabət qabiliyyətini artırmaq, məhsuldarlığı yüksəltmək və ixrac potensialını gücləndirmək məqsədi daşıyır. Yol Xəritəsi çərçivəsində istehsal zəncirinin hər bir mərhələsində innovativ texnologiyaların tətbiqi, emal müəssisələrinin modernləşdirilməsi və ixracatçılara dəstək mexanizmlərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracında artım müşahidə olunmuş, yerli məhsulların beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyəti gücləndirilmişdir. Eyni zamanda regionların inkişafına dair dövlət proqramları kənd təsərrüfatı sektorunun şaxələndirilməsində mühüm rol oynayır. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” çərçivəsində kənd yerlərində infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, aqroparkların yaradılması və fermer təsərrüfatlarının dəstəklənməsi istiqamətində genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilmişdir. Bu proqramlar kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal və ixrac həcmi- nin artırılmasına, regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılmasına və sosial rifahın yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərmişdir. Nəticədə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafı təmin edilmiş, kənd təsərrüfatı ixracı daha dayanıqlı və diversifikasiya olunmuş bir struktura malik olmuşdur.

Siyasət amillərindən olan ticarət sazişləri beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsində ölkələrin iqtisadi əlaqələrini gücləndirən və bazar genişləndirmə imkanlarını artıran əsas vasitələrdən biridir. Klassik iqtisadi nəzəriyyəyə görə, ticarət sazişləri müqayisəli üstünlük prinsipinə əsaslanaraq, ölkələrin ixtisaslaşdığı məhsulları daha sərfəli şəkildə ixrac etməsinə imkan yaradır. Azərbaycan da müxtəlif azad ticarət sazişləri və gömrük ittifaqları vasitəsilə öz kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracını genişləndirməyə nail olmuşdur. Bu sazişlər ixrac tariflərinin azaldılması,

gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və ticarət axınlarının liberallaşdırılması kimi üstünlüklər təqdim edir ki, bu da Azərbaycan məhsullarının beynəlxalq bazarlarda daha rəqabətqabiliyyətli olmasına şərait yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan MDB-nin üzvü olduğundan bu təşkilat daxilində azad ticarət sazişinə qoşulmuşdur. Bu halda üzv ölkələr arasında məhsulların idxalı və ixracına gömrük rüsumu tətbiq edilmir. Bununla belə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında istifadə edilən investisiya və aralıq məhsulların əhəmiyyətli hissəsi Azərbaycanın azad ticarət sazişi bağlamadığı ölkələrdən idxal edilir [28]. Sərbəst ticarət sazişləri yalnız iqtisadi fayda verməklə kifayətlənmir, həm də kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyət standartlarının beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmasına təkan verir və ixracatçılar üçün yeni bazar imkanları yaradır.

Gömrük tənzimləməsi beynəlxalq ticarət sistemində mühüm rol oynayır və ölkələrin ixrac potensialına birbaşa təsir göstərir. Azərbaycanda tətbiq olunan “bir pəncərə” sistemi ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsinə imkan verir ki, bu da ixracatçıların gömrük bəyannamələrini elektron şəkildə təqdim etməsini asanlaşdırır və bürokratik maneələri azaldır. Beynəlxalq praktikada gömrük tariflərinin harmonizasiyası və sərhəd keçid prosedurlarının sürətləndirilməsi nəticəsində idxal-ixrac əməliyyatlarının vaxtı və xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Bu, belə yanaşmaları tətbiq edən ölkələrin beynəlxalq ticarətdə rəqabət qabiliyyətini artırır və ixrac həcmnin artmasına səbəb olur. Digər bir nümunə isə Sinqapurun gömrük siyasətidir. Sinqapur dünyanın ən inkişaf etmiş gömrük tənzimləmə sistemlərindən birinə malikdir. Burada, “TradeNet” adlı vahid elektron ticarət sistemi tətbiq edilir ki, bu da gömrük bəyannamələrinin və icazələrin sürətli şəkildə emalına imkan verir. Bu sistem ixrac və idxal əməliyyatlarının effektivliyini artırmaqla yanaşı, ticarət proseslərinin şəffaflığını da təmin edir. Nəticədə Sinqapur beynəlxalq ticarət loqistikasında lider mövqedədir və bu, ölkənin iqtisadiyyatında yüksək ixrac göstəriciləri ilə nəticələnir.

Dövlət dəstəyi və təşviq mexanizmləri kənd təsərrüfatı ixracatçıların fəaliyyətini stimullaşdırmaq və beynəlxalq bazarlarda rəqabət

qabiliyyətini artırmaq üçün əsas vasitələrdən biridir. Bu mexanizmlər arasında vergi güzəştləri, ixrac subsidiyaları, güzəştli kreditlər və ixracatçılar üçün yaradılmış xüsusi fondlar mühüm rol oynayır. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı ixracatçıları üçün müxtəlif vergi güzəştləri mövcuddur: aqrar istehsalçılar ƏDV-dən azad olmaları ilə bərabər, torpaq vergisindən də azaddırlar.

Kənd təsərrüfatı ixracatçıların fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında subsidiyalar da mühüm rol oynayır. Dövlət Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi vasitəsilə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara və ixracatçılara subsidiya dəstəyi göstərir. Bu dəstək məhsuldarlığın artırılması, yeni texnologiyaların tətbiqi və ixrac qabiliyyətinin gücləndirilməsi məqsədini daşıyır. Həmçinin ixracın təşviqi məqsədi ilə AZPROMO (Azərbaycan İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu) fəaliyyət göstərir. AZPROMO ixracatçılara yeni bazarlara çıxış üçün texniki və maliyyə dəstəyi göstərir, beynəlxalq sərgilərdə iştirak və marketinq tədbirləri üçün təşviq mexanizmləri təqdim edir. Bu tədbirlər kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialının gücləndirilməsinə və Azərbaycanın beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinə mühüm töhfə verir. Dövlətin maliyyə dəstəyi ixracatçılara yeni bazarlara çıxış imkanları yaradır, eyni zamanda istehsal xərclərini azaldaraq məhsulun rəqabət qabiliyyətini artırır. Bu təşviqlər kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa, innovativ texnologiyaların tətbiqinə və daha dayanıqlı istehsal sistemlərinin qurulmasına da töhfə verir.

4. Nəticə və tövsiyələr

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac strukturunun təhlili göstərir ki, mövcud sistem bir sıra güclü tərəflərə malik olsa da, bəzi sahələrdə inkişaf ehtiyacı qalır. İlk növbədə, ixracın şaxələndirilməsi siyasəti daha geniş spektrdə məhsulların beynəlxalq bazarlara çıxarılmasını təmin etməlidir. Hazırkı ixrac strukturu əsasən bir neçə əsas məhsula – fındıq, nar, alma və pomidora əsaslanır. Bu, iqtisadiyyatın ixrac risklərini artırır. Diversifikasiya strategiyası çərçivəsində yerli istehsalçılar üçün yeni bazar imkanlarının yaradılması, məhsul çeşidlərinin artırılması və bu məhsulların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması vacibdir.

Dövlətin ixracın təşviqi və dəstəklənməsi istiqamətində tətbiq etdiyi mexanizmlərin effektivliyi daha da artırılmalıdır. Vergi güzəştləri, ixrac subsidiyaları və güzəştli kreditlər kimi tədbirlər kənd təsərrüfatı ixracatçılarının rəqabət qabiliyyətini gücləndirir. Lakin bu tədbirlərin icrası zamanı şəffaflıq və hesabatlılıq prinsiplərinə daha çox diqqət yetirilməlidir. Bu məqsədlə AZPROMO kimi qurumların fəaliyyət sahələri genişləndirilməli və ixracatçılara texniki və maliyyə dəstəyi mexanizmləri daha çevik şəkildə təqdim edilməlidir.

Biznes sektoru üçün əsas strategiyalar kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialının artırılması və beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə yönəldilməlidir. İlk növbədə, ixracatçılar məhsulun keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və sertifikatlaşdırma proseslərinin optimallaşdırılması üzərində çalışmalıdırlar. Bu, məhsulların daha geniş bazarlarda qəbul edilməsini asanlaşdırır. İkincisi, yeni bazarların araşdırılması və ixrac coğrafiyasının diversifikasiyası strategiyası tətbiq edilməlidir. Bu məqsədlə beynəlxalq ticarət sərəfələrində aktiv iştirak, bazar təhlili və potensial tərəfdaşlarla əməkdaşlıq imkanlarının genişləndirilməsi vacibdir.

Nəhayət, ixrac strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün institusional və infrastruktur sahələrdə islahatlar aparılmalıdır. Logistika infrastrukturunu, saxlanma və qablaşdırma imkanları, nəqliyyat və gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi kimi amillər ixrac əməliyyatlarının sürətləndirilməsinə və xərclərin optimallaşdırılmasına kömək edir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və "bir pəncərə" prinsipi ixrac prosesində effektivliyi artırır. Bu baxımdan Azərbaycanın logistika və gömrük sistemlərinin daha da müasirləşdirilməsi, rəqabət qabiliyyətinin artırılması və ixracatçılar üçün daha əlverişli mühitin yaradılması tövsiyə olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı: www.stat.gov.az
2. Mustafayev F.M. Qravitasiya modelinin Azərbaycan iqtisadiyyatında tətbiqi. "İqtisadi araşdırmalar" jurnalı, 2017, №15(4), s.77-85.
3. Quliyev Ş. Müqayisəli üstünlük və rəqə-

bət qiyətləndirilməsinin metodoloji əsasları. UNEC elmi xəbərləri, cild 7, yanvar-mart 2019, s.128-137.

4. Cəfərova V., Hacıadə M. Dünya təcrübəsində ticarətin liberallaşdırılması və Azərbaycan nümunəsi. "İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnal, 2022, №2(3).

5. Şəkəriyeva Z. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının inkişafı problemləri (elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı). Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının saytı: aak.gov.az. 2024.

6. Məhyəddinli R. Azərbaycanda kənd təsərrüfatının bazar və rəqabət qabiliyyətinin analizi. "Əmək və sosial münasibətlər" elmi-praktiki jurnalı, 2023, №1(19), s.154-160.

7. Abbasov V., Şükürova E. Konserv sənayesində iqtisadi səmərəliliyin artırılması amilləri. "Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı" elmi-praktiki jurnal, 2021, №1(35), s.37-43.

8. Mustafayeva R., Muradov R., Babayeva S., Yaqubzadə S. Main aspects of innovative processes in agriculture of Azerbaijan. Article in Seybold Report, 2023.

9. Əliyev Ş. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri. "Audit" elmi-praktiki jurnal, 2019, №4, s.61-73.

10. Xəlilov H. Azərbaycanda aqrar istehsalın artım templəri: dinamikasının xüsusiyyətləri və resurs amillərinin rolu. "Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı" elmi-praktiki jurnal, 2020, №1(31), s.17-34.

11. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

12. Vəliyeva S. Bitkiçilik məhsulları ixracında qeyri-ənənəvi sahələrin potensialının reallaşdırılması. "Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı" elmi-praktiki jurnal, 2021, №1(35), s.44-52.

13. Axundov Y. Azərbaycan Respublikasında meyvəçilik sektorunun ixrac tendensiyaları: müqayisəli təhlil. "Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı" elmi-praktiki jurnal, 2023, №2(44), s.29-43.

14. Jamalkhanov E. Export diversification in Azerbaijan: assessment of the potential for sus-

tainable development for agriculture. Ukrainian Journal of Applied Economics, 2021, volume 6, №1, pp.298-305.

15. Valiyev A. et al. The digitalization effectiveness as an innovative factor of development of the agriculture in Azerbaijan. Journal of Eastern European and Central Asian Research, 2022, vol.9, №2.

16. Ergül M., Karataş A. The relationship between agricultural production, agricultural exports and economic growth in Türkiye: Cointegration and Causality Analysis. Yönetim Bilimleri Dergisi, 22, 2024.

17. Tabrizy S.S., Sardehae B., Shahnooshi N. Exchange rate and agricultural trade: Evidence from Iran. Economics Bulletin, 2023, 43(1), pp.302-308.

18. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Kənd təsərrüfatı statistikasası.

<https://www.stat.gov.az>

19. Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyinin məlumatı. Rəsmi sayt: www.akia.gov.az

20. Jong D.D., Flinterman F., Visser A.J, Migchels G., Eijk O. Transition towards multifunctional agriculture in The Netherlands through an innovation network of rural entrepreneurs. 2008.

21. Megersa G., Abdulahi J. Irrigation system in Israel: A review. International Journal of Water Resources and Environmental Engineering, 2015 №7(3), pp.29-37. 10.5897/IJWREE2014.0556.

22. Musayev T. Kənd təsərrüfatı əlavə dəyərinə təsir edən iqtisadi və iqlim faktorlarının ekonometrik qiymətləndirilməsi. "Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı" elmi-praktiki jurnal, 2023, №1(43).

23. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. 2023-cü il üzrə Dayanıqlı maliyyə hesabatı.

24. Aliyeva S. Climate change adaptation strategies in agriculture: case study: Azerbaijan agriculture and climate change. ASERC Journal of Socio-Economic Studies, 2023, Volume 6, Number 1, pp.15-25.

25. Keyserukhskaya F., Nadjafova S., Ismailov N. The relevance of systematic studies of the ecology of Azerbaijan for the sustainable development of organic agriculture. Bulletin of Science and practice, 2023, №9, pp.84-101. 10.33619/2414-2948/89/11.

26. Əliyev Ə., Həziyev Y., Vəliyev S., Əliyev Ş. Nəqliyyat dəhlizləri və Azərbaycanın tranzit

potensialı. "Elmi iş" beynəlxalq elmi jurnal, 2024, cild 18, sayı 12, s.9-13.

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/109/9-13>

27. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatı:

<https://economy.gov.az/az/post/841/aqroparklarin-kend-tesesrrufatinin-inkisafinda-rolu-artir>

28. Əhmədov B. Azərbaycanda gömrük tarif siyasətinin kənd təsərrüfatının investisiya cəlb ediciliyinə təsirinin qiymətləndirilməsi. "Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı" elmi-praktiki jurnal, 2020, №2(32), s.6.

Y.Akhundov

Main factors influencing the formation of the export structure of agricultural products

Abstract

The article analyzes the main factors influencing the formation of the export structure of agricultural products in the Republic of Azerbaijan. The study examines the development dynamics of the export structure in relation to economic, technological, political, and institutional factors and offers practical recommendations to enhance Azerbaijan's export potential. Diversification of exports, creating opportunities to access new markets, and strengthening international trade relations have been among the primary objectives of the article.

Ю.Ахундов

Основные факторы, влияющие на формирование структуры экспорта сельскохозяйственной продукции

Аннотация

В данной статье подробно проанализированы основные факторы, влияющие на формирование структуры экспорта сельскохозяйственной продукции в Азербайджанской Республике. В исследовании рассмотрена динамика развития структуры экспорта в контексте экономических, технологических, политических и институциональных факторов, а также предложены практические рекомендации для увеличения экспортного потенциала Азербайджана. Диверсификация экспорта, создание возможностей для выхода на новые рынки и укрепление международных торговых связей являются одними из основных целей статьи.